

УДК 81'367.4'37

Олена Лаврінець

<https://orcid.org/0000-0001-6363-1502>

СУБ'ЄКТ У ПАСИВНИХ КОНСТРУКЦІЯХ СУЧАСНОГО АДМІНІСТРАТИВНО-КАНЦЕЛЯРСЬКОГО МОВЛЕННЯ

У статті з'ясовано специфіку морфологічного вираження суб'єктної синтаксеми в пасивних конструкціях сучасного адміністративно-канцелярського мовлення. Проаналізовано асинкретизм (суб'єкт дії) та синкретизм (суб'єкт-інструмент, суб'єкт-інструмент-час, суб'єкт-інструмент-об'єкт, суб'єкт-простір) семантики орудного відмінка субстантива та прийменниково-іменникового словосполучення. Матеріалом для дослідження слугували навчальні посібники та довідники з офіційно-ділового мовлення, датовані першими десятиліттями ХХІ ст.

Ключові слова: пасивна конструкція, активна конструкція, суб'єктна синтаксема, асинкретична семантика, синкретична семантика, орудний відмінок, субстантив, прийменниково-іменникове словосполучення.

Вступ

Пасивні конструкції представлені в усіх функційних стилях сучасної української мови, проте вони є визначальною рисою текстів наукового та офіційно-ділового стилів. Цей факт зумовлений тим, що форма пасивного стану концентрує увагу на самій дії, а пасивні конструкції з усуненим на другорядну позицію або імпліцитним суб'єктом дії, на думку Н. Непийводи, забезпечують комунікативну точність і зрозумілість викладу інформації (Непийвода, 1997, с. 261), що збігається з настановою цих книжних стилів.

Теоретичне підґрунтя

Проблему функціонування суб'єктної синтаксеми в пасивних конструкціях дослідники історії української мови (В. Русанівський, Г. Щербатюк) тісно пов'язують із засобами її морфологічного вираження. Мовознавці

початку ХХ ст. (О. Курило, Є. Тимченко, М. Сулима, М. Гладкий, О. Синявський, С. Смеречинський, О. Матвієнко та ін.) і сучасні лінгвісти (Н. Непійвода, К. Городенська, С. Караванський, О. Сербенська, О. Межов, С. Харченко та ін.) зосереджують увагу не лише на засобах морфологічного вираження суб'єктної синтаксеми в пасивних зворотах, а й на чинниках вмотивованого / невмотивованого вживання того чи того засобу вираження в пасивних конструкціях сучасного українського мовлення загалом та книжного мовлення зокрема. Проте більшу увагу приділено текстам наукового стилю, зокрема, здійснено спробу виявити специфіку морфологічного вираження суб'єктної синтаксеми в пасивних конструкціях сучасного наукового мовлення (Лаврінець, 2013). Тексти офіційно-ділового стилю ще не були предметом вивчення в цьому аспекті, що й зумовлює актуальність пропонованого дослідження.

Мета нашої розвідки – з'ясувати специфіку морфологічного вираження суб'єктної синтаксеми в пасивних конструкціях офіційно-ділового стилю сучасної української мови, зокрема її адміністративно-канцелярського підстилю.

Методи та матеріал дослідження

Матеріалом для дослідження слугували навчальні посібники та довідники з офіційно-ділового мовлення, датовані першими десятиліттями ХХІ ст. За зразками документів методом вибірки сформовано картотеку пасивних конструкцій, для аналізу яких застосовано описово-аналітичний метод (для інвентаризації засобів вираження суб'єктної синтаксеми) і метод синтаксичних трансформацій (для встановлення асинкретизму та синкретизму суб'єктної синтаксеми, синонімічного співвідношення активних і пасивних конструкцій).

Засоби вираження суб'єктної синтаксеми в пасивних конструкціях: історія питання

У писемних пам'ятках української мови найдавнішого періоду виявлено два основні паралельно використовувані засоби вираження суб'єктної синтаксеми в пасивних конструкціях: 1) форма орудного безприменникового відмінка субстантива; 2) применниково-субстантивне словосполучення «*от(ъ)* + родовий відмінок субстантива». Напр.: *...и бѣ любимъ борисъмъ паче мѣры; ѿ(т) Татаръ зажьженъ бѣ градъ; Не судом ли испытан будещи; Села замковые розданы земляномъ отъ*

старость (Русанівський, 1971, с. 291–292; Щербатюк, 1983, с. 129). У староукраїнській мові XIV–XVIII ст. поряд із цими двома формами подекуди трапляється запозичена з польської мови форма суб'єкта дії – субстантив у формі знахідного відмінка з прийменником *презь* (фонетичний варіант – *праз*) та його українським відповідником *через* (*чрезь*): **праз кого иного... было бы мовено, алибо правовано; а тоє выше тканое чрез ...князя Костентина... має быти держано и поживано** (Словник староукраїнської мови XIV–XV ст., 1978, с. 229, 535). Див. ще: **...презь волю Бозскую зражена; Зосталь чрезь війско... разгромлень и на голову поражение** (Русанівський, 1971, с. 292). В. Сімович зазначену прийменниково-субстантивну сполуку в конструкціях із усунутих підметом співвідносить у народній мові з поняттям «*при допомозі*» (у сучасній українській літературній мові – «*за допомогою*»), а тому радить уникати конструкцій на зразок: *риба зловлена через мене, повість написана через Франка* (Сімович, 1921, с. 283). Пор. ще: *Оплата має здійснюватися через банк країни Продавця* (Бибик, 320; Германенко, 492); *Зазначені в опису валютні цінності відправлені через старшого інкасатора банку* (Паламар, 261); *Передавання проміжних і кінцевих результатів робіт здійснюється через Замовника* (Германенко, 250).

У староукраїнській мові XVI–XVIII ст., за спостереженням дослідників, форма орудного відмінка субстантива починає переважати над іншими засобами вираження суб'єктної синтаксеми в пасивних конструкціях (Русанівський, 1971, с. 291–292; Щербатюк, 1983, с. 129). У сучасній українській літературній мові вона стає єдиним і продуктивним засобом вираження суб'єкта дії в пасивних конструкціях¹.

Засоби вираження суб'єктної синтаксеми у трикомпонентних пасивних конструкціях сучасного адміністративно-канцелярського мовлення

У сучасній українській мові трикомпонентна пасивна конструкція має таку структурну схему: «називний відмінок об'єктного суб'єкта + дієслівна форма пасивного стану + орудний відмінок суб'єкта дії». Таку схему реалізують пасивні конструкції з дієсловами на *-ся* переважно

¹ Докладніше про поширеність того чи того засобу вираження суб'єктної синтаксеми в пасивних конструкціях на різних етапах розвитку української мови та можливість / неможливість їх взаємозаміни і рівнозначності, а також специфіку морфологічного вираження суб'єктної синтаксеми в пасивних конструкціях сучасного наукового мовлення див. у статті (Лаврінець, 2013).

недоконаного виду зі значенням позачасовості, що за поширеністю в сучасному книжному мовленні, зокрема й адміністративно-канцелярському, становлять ядро парадигми пасиву, та з предикативними дієприкметниками на *-ний, -тий*, що є периферійною ланкою в парадигмі пасиву. Орудний суб'єкта дії визначено основним граматичним показником пасивного стану в сучасній українській мові та обов'язковим компонентом структури пасивних конструкцій, оскільки лише в трикомпонентній структурі дієслово здатне повно виражати пасивне значення.

У формі орудного відмінка на позначення суб'єкта дії в трикомпонентних пасивних конструкціях сучасного адміністративно-канцелярського мовлення функціують такі субстантиви:

Іменник, що називає істоту – особу / осіб: *Квартира / будинок виконується наймачем та членами його сім'ї* (Бибик, 290; Германенко, 415); *Строк відрядження визначається керівником або його заступником* (Пашутинський, 142); *Облік матеріалів бухгалтером провадився із запізненням* (Хоменко, 67); *Громадянин попередньо ознайомлений нотаріусом із загальними вимогами Цивільного кодексу України* (Бріцин, 111); *Ваші роботи будуть гідно поціновані шанувальниками і відвідувачами* (Бибик, 375; Бріцин, 535; Германенко, 543) тощо. Деякі іменники-назви осіб, що є учасниками господарсько-договірної діяльності, можуть позначати особу або групу осіб, організацію. Напр.: *Доставка книг здійснюється Покупцем за власний рахунок* (Паламар, 97); *Контроль за виконанням цього колективного договору / зобов'язань здійснюється Сторонами, які його уклали* (Данюк, 202; Палеха, 150); *Остаточна ціна товару визначається Брокером* (Бибик, 200); *Вироби поставлені або будуть поставлені Продавцем на територію країни Покупця* (Бибик, 120; Бріцин, 178; Германенко, 122); *Кожен із примірників підписаний Замовником і Підрядником* (Бибик, 132; Германенко, 132) тощо.

Пасивні конструкції з іменниками-назвами істот у формі орудного відмінка синоніміїні активним конструкціям, що засвідчує взаємний трансформаційний зв'язок між ними (Русанівський, 1968, с. 7–8; Вихованець, Городенська, Русанівський, 1983, с. 111–112, 115; Плющ, 1986, с. 116, 119) та паралельне функціонування в аналізованих фахових виданнях. Напр.: *Працівник виконує роботу* (Германенко, 136) – *Роботи виконуються Підрядником* (Бибик, 128; Бріцин, 226); *Вартість утраченої картки компенсує сам отримувач* (Палеха, 153) – *Витрати компенсуються власником* (Пашутинський, 65); *Графік чергування і його тривалість затверджує*

керівник закладу (Пашутинський, 16) – *Графік і тривалість чергування затверджуються роботодавцем* (Данюк, 215); *Начальника секретного архівного відділу призначає на посаду й звільняє з посади директор інституту* (Діденко, 199) – *Секретар підрозділу призначається і звільняється керівником адміністративного департаменту* (Гордієнко, 274) тощо. Подекуди активні й пасивні конструкції вживані в тому самому фаховому виданні, зокрема й у тексті того самого документа, що відбувається, на нашу думку, через визначену фахівцями синонімію цих реченневих структур (Практикум, 2002, с. 249) та для уникнення структурної тавтології. Напр.: *Продавець відшкодовує Покупцю використані запасні частини. Інші безпосередні витрати Покупця відшкодовуються Продавцем* (Бибик, 124; Бріцин, 180); *Керівництво Колективом (бригадою) здійснюється керівником (бригадиром)*. У разі тимчасової відсутності керівника (бригадира) керівництво Колективом (бригадою) здійснює інший його (її) член (Бибик, 139; Бріцин, 192; Германенко, 138) тощо.

Спеціалізованим морфологічним засобом вираження виконавця дії в сучасній українській літературній мові є називний відмінок, тоді як для орудного відмінка семантика діяча є вторинною. Між активними і пасивними конструкціями немає семантичної тотожності: в активних конструкціях увага зосереджена на діячеві, у пасивних – на об'єкті (Вихованець, Городенська, Русанівський, 1983, с. 118). Оскільки орудному суб'єкта дії в пасивних конструкціях відведено периферійну роль, його, на думку О. Межова, не варто ототожнювати з називним суб'єкта дії, який виконує центральну роль в активних конструкціях. Ознака активності в орудного суб'єкта дії дещо послаблена порівняно з називним суб'єкта, тому що орудний суб'єкта тісно пов'язаний з орудним знаряддя чи засобу дії (Межов, 2000, с. 94). Натомість у сучасному адміністративно-канцелярському мовленні вибір активної чи пасивної конструкції, за нашими спостереженнями, залежить переважно від уподобань укладачів фахових видань.

Зрідка в сучасних зразках документів трапляються пасивні конструкції із займенниковими особовими словами (*я, ми, ви*) у формі орудного відмінка. Напр.: *Контракт розривається мною достроково* (Бріцин, 81; Германенко, 62); *Дана юридична форма організації бізнесу була обрана мною як найбільш прийнятна для даного проекту* (Глушич, 221); *Саме тому продовження економічної блокади Республіки Куба сприймається нами як зазіхання на її природні суверенні права* (Германенко, 440);

Відповідь на цей лист нами не отримана (Бибик, 215; Бріцин, 319; Германенко, 284); *Ціна будинку визначена нами ...грн.* (Бріцин, 421; Германенко, 407); *Вами не виконані взяті на себе зобов'язання* (Собчук, 69) тощо. У деяких документах із господарсько-договірної діяльності (договір) та особистих офіційних документах (доручення, довіреність, розписка) суб'єктні синтаксеми, виражені займенниковими особовими словами у формі орудного відмінка, супроводять прикладкові компоненти. Напр.: *Цей документ [довіреність, доручення, договір] засвідчений / посвідчений мною, ПІБ, секретарем виконкому / державним нотаріусом...* (Бибик, 77, 273; Бріцин, 111, 115, 414; Шевчук, 223; Германенко, 80, 399); *Розписка видана мною, інженером...* (Бибик, 88); *Довіреність мною, ПІБ, особисто прочитана* (Бріцин, 118).

На заміну пасивних конструкцій із займенниковими особовими словами у формі орудного відмінка укладачі фахових видань інколи використовують активні конструкції – двоскладні речення, причому особові слова *я, ми* теж супроводжуювані субстантивами-прикладками. Напр.: *Ви його [акредитив] (не) використали на суму...* (Бибик, 208); *Я, Державний нотаріус нотаріальної контори, посвідчую дійсність особи громадянина...* (Бріцин, 358); *Я, ПІБ, нотаріус Київського міського нотаріального округу, засвідчую справжність підпису громадянина...* (Бріцин, 135); *Ми, що нижче підписалися, представник Виконавця і представник Замовника, склали цей акт у тому, що...* (Бибик, 174). У сучасних зразках документів поширені також активні конструкції з пропущеним займенниковим словом *я* та парцельованою прикладкою. Напр.: *Підпис студента / старшого викладача / інженера / керівника відділу... ПІБ посвідчую / засвідчую. Декан / Директор... Підпис. ПІБ* (Бибик, 78; Волкотруб, 60; Паламар, 35; Погиба, 144; Практикум, 54; Глушик, 254; Собчук, 143; Бріцин, 116).

Суб'єктну синтаксему в трикомпонентних пасивних конструкціях адміністративно-канцелярського мовлення виражають субстантиви-назви істот у формі орудного відмінка, що позначають переважно особу за професією (*бухгалтер, касир, інженер, лікар, нотаріус, брокер* та ін.), особу, що є учасником господарсько-договірної діяльності (*сторона; представник; замовник – підрядник / виконавець; власник – наймач; орендодавець – орендар; власник / начальник / роботодавець – працівник; продавець – брокер – покупець; ліцензіат – ліцензіар; рекламодавець – рекламіст; засновник; автор, співавтор; споживач, користувач; пайовик; акціонер; правонаступник* та ін.),

особу за посадою (президент, директор, ректор, проректор, керівник, заступник, бригадир, секретар, голова профкому, завідувач та ін.).

Виразником асинкретичної суб'єктної синтаксеми в пасивних конструкціях сучасного адміністративно-канцелярського мовлення є також іменник-неістога зі значенням «група осіб, установа, підрозділ установи». Напр.: *Головним архівним управлінням планується проведення науково-практичного семінару* (Хоменко, 56) = *Працівники управління планують проведення семінару*; *Книга обліку бланків трудових книжок і вкладишиів до них ведеться бухгалтерією підприємства* (Данюк, 239; Пашутинський, 195) = *Книгу ведуть бухгалтери / працівники бухгалтерії*; *Документи Товариства та копії з них не можуть вилучатися органами перевірки без дозволу Генерального директора* (Діденко, 288) = *Документи не можуть вилучати представники органів перевірки*; *Комісією з... визначена оціночна вартість зазначеного майна* (Практикум, 13; Погиба, 34) = *Члени комісії визначили вартість зазначеного майна*; *Зазначена вище нестача була зафіксована офіційними портовими й митними службами* (Бибик, 208; Бріцин, 313; Германенко, 278) = *Нестачу зафіксували працівники портових і митних служб* тощо.

У сучасному адміністративно-канцелярському мовленні спостерігаємо часті випадки паралельного функціонування активних і пасивних конструкцій із іменниками-неістогами на позначення групи осіб, установи, підрозділу установи, причому вибір укладачами фахових видань активної чи пасивної конструкції переважно інтуїтивний. Напр.: *Підприємство (організація) здійснює контроль за виконанням зобов'язань...* (Германенко, 143) – *Фінансування робіт здійснюється підприємством (організацією)* (Германенко, 143) / *Формування регульованих цін і тарифів здійснюється підприємствами, посередницькими організаціями* (Глушик, 330) / *Повернення кредиту здійснюється Підприємством із розрахункового рахунку...* (Бибик, 220; Германенко, 291); *Комісія у складі... склала цей акт про...* (Паламар, 244; Хоменко, 49); *Комісія у складі... розпечатала вагон...* (Потелло, 239); *Комісія провела перевірку наявних матеріальних цінностей / інвентаризацію й оцінку обігових коштів / перевірила роботу розрахункової частини / наявність матеріальних цінностей* (Мина, 129; Погиба, 52; Потелло, 201; Бріцин, 336; Шевчук, 224) / *Комісія у складі чотирьох осіб відвідала... і виявила...* (Глушик, 120) – *Акт складений комісією у складі...* (Данюк, 39; Паламар, 85; Погиба, 158; Потелло, 201; Шевчук, 224) тощо.

Інколи активні і пасивні конструкції з іменниками-назвами неістот на позначення групи осіб, установи, підрозділу установи вжито в тексті того самого документа. Напр.: *Розмір плати за надання освітніх послуг **встановлюється** протягом усього строку навчання **Університетом***. <...>. *У такому ж розмірі **Університет встановлює** оплату в разі настання підстав, передбачених п... цього контракту* (Бріцин, 86); *Державні стандарти освіти **затверджуються Кабінетом Міністрів України***. <...>. *Зразки документів про здобуття освіти і певної кваліфікації та порядок їх видачі **затверджує Кабінет Міністрів України*** (Глушчик, 298–299); *Навчальний заклад **вносить** записи про час навчання на денних відділеннях вищих навчальних закладів*. <...>. *Відповідні записи **вносяться** до трудової книжки тим **підприємством**, на яке був прийнятий або направлений засуджений* (Пашутинський, 185, 188) тощо.

У проаналізованих сучасних зразках документів зрідка трапляються пасивні конструкції з одночасним уживанням субстантивів-істот та субстантивів-неістот зі значенням особи, групи осіб, установи у формі орудного відмінка. Напр.: *Запис у трудову книжку відомостей про роботу за сумісництвом **проводиться** за бажанням працівника **власником** або уповноваженим ним **органом** за місцем основної роботи* (Пашутинський, 10; Шевчук, 46); *Технічне обслуговування **буде здійснюватися** **Покупцем** своїми силами або спеціалізованими **організаціями** країни **Покупця*** (Бибик, 121; Бріцин, 179; Германенко, 123); *Використання науково-технічної продукції **здійснюється** **замовником** або, за його дорученням, іншими **організаціями*** (Погиба, 66) тощо. Паралельно з цими пасивними конструкціями вжито й активні, причому подекуди в тексті того самого документа. Напр.: *У разі ускладнення в інші строки **власник** або уповноважений ним **орган** **видає** працівнику іншу трудову книжку або вкладає до неї* (Пашутинський, 192) – *Довіреність від імені юридичної особи **видається** її **органом** або іншою **особою**, уповноваженою на це її установчими документами* (Бріцин, 105); *Виправлення **виконується** **власником** або уповноваженим ним **органом***. <...>. *Ці **організації** **роблять** відмітки у трудових книжках про прийняття на роботу і про звільнення з роботи*. <...>. *Зазначені фізичні **особи** **роблять** записи до трудових книжок працівників про прийняття на роботу та звільнення з роботи* (Пашутинський, 182, 187) тощо.

Іменник-неістота зі значенням «форма зібрання певного кола осіб» у формі орудного відмінка виражає синкретичну семантику «суб'єкт-інструмент-час» у пасивних конструкціях адміністративно-канцелярського

мовлення. Напр.: *Керівник тимчасового творчого колективу (ТТК) обирається загальними зборами його членів* (Бибик, 184; Бріцин, 294; Германенко, 251) = *Керівника ТТК обирають загальні збори його членів* + *Керівника ТТК обирають його члени загальними зборами* + *Керівника ТТК обирають члени ТТК на загальних зборах* (= під час загальних зборів); *Рішення прийняте загальними зборами акціонерів* (Бибик, 42) = *Рішення прийняли загальні збори акціонерів* + *Рішення прийняли акціонери загальними зборами* + *Рішення прийняли акціонери на загальних зборах* (= під час загальних зборів); *Статут затверджено установчими зборами (конференцією) акціонерного товариства* (Бріцин, 26; Германенко, 16) = *Статут затвердили установчі збори (затвердила конференція) акціонерного товариства* + *Статут затвердили акціонери установчими зборами (конференцією)* + *Статут затвердили акціонери на установчих зборах (на конференції)* (= під час установчих зборів (конференції)).

Синкретичну семантику орудного відмінка іменника-неістоти зі значенням «форма зібрання певного кола осіб» засвідчує паралельне функціонування активних і пасивних конструкцій у сучасному адміністративно-канцелярському мовленні, зокрема й у тексті того самого документа. Напр.: *Загальні збори (конференція) затверджують Положення про комісію з питань...* (Пашутинський, 234) – *Підсумки виборів затверджуються зборами, конференцією* (Собчук, 115) / *У всіх інших випадках рішення про... схвалюється зборами (конференцією) трудового колективу* (Пашутинський, 50); *Напрямки використання чистого прибутку вирішуються зборами акціонерів Товариства. Частина прибутку, яку збори вирішують направити на виплату дивідендів, визначають збори* (Собчук, 100) тощо.

Отже, іменник-неістота зі значенням «група осіб, установа, підрозділ установи» у формі орудного відмінка є виразником асинкретичної синтаксеми «суб'єкт» у пасивних конструкціях сучасного адміністративно-канцелярського мовлення, а зі значенням «форма зібрання певного кола осіб» – синкретичної синтаксеми «суб'єкт-інструмент-час».

Іменник-неістота у формі орудного відмінка є менш продуктивним засобом вираження суб'єкта в сучасному адміністративно-канцелярському мовленні порівняно із субстантивом-істотою та субстантивом-неістотою зі значенням статусу особи, групи осіб, установи, підрозділу установи, форми зібрання певного кола осіб. Напр.: *Терміни виконання робіт (етапів) визначаються Календарним планом або Особливими умовами* (Бибик, 144; Германенко, 142); *Здобуття відповідної кваліфікації фахівця*

підтверджується державною атестацією (Глущик, 299); *Гострі професійні отруєння спричиняються в основному шкідливими речовинами гостроспрямованої дії* (Пашутинський, 244); *Цим злочином мені завдані матеріальні збитки в сумі...* (Бріцин, 142; Германенко, 91); *Таке рішення обумовлене відсутністю достатніх фінансових коштів на початку діяльності* (Глущик, 222) тощо. Чинником уживання таких пасивних конструкцій можна вважати уникнення образності, що є однією з характерних ознак текстів офіційно-ділового мовлення. Напр.: *Передача об'єкта Продавцем і прийняття об'єкта Покупцем посвідчуються актом прийому-передачі* (Бріцин, 410; Германенко, 395); *Характер сучасної української державності великою мірою визначається обставинами перехідного періоду* (Собчук, 127); *Кабель перетерся блоком конвеєра* (Потелло, 207); *Порушення Сторонами зобов'язань спричинені незалежними від них обставинами* (Германенко, 144) – замість стильово невиправданих: *Передачу об'єкта Продавцем і прийняття об'єкта Покупцем посвідчує акт прийому-передачі*; *Характер сучасної української державності великою мірою визначають обставини перехідного періоду*; *Блок конвеєра перетер кабель*; *Порушення Сторонами зобов'язань спричинили незалежні від них обставини*. Проте в сучасному адміністративно-канцелярському мовленні спостерігаємо паралельне функціонування активних і пасивних конструкцій, вибір однієї з яких залежить від уподобань фахівців. Напр.: *Права й обов'язки військовослужбовців визначають закони України...* (Практикум, 15) – *Коло обов'язків працівників секретного архівного відділу визначається їхніми посадовими інструкціями* (Діденко, 197) / *Додаткові обов'язки цієї категорії педагогічних працівників визначаються окремим додатком до цього контракту* (Глущик, 274); *Це Положення визначає основні задачі, функції, права і відповідальність відділу кадрів товариства – Коло обов'язків (робіт) кожного працівника визначається посадовими інструкціями і положеннями* (Пашутинський, 13, 27) тощо. Інколи активні й пасивні конструкції з іменниками-назвами неістот ужито в тексті того самого документа. Напр.: *Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права та обов'язки працівників, доводяться до їх відома в установленому порядку.* <...>. *Порядок накладення дисциплінарного стягнення визначається законодавством про працю, статутами і положеннями про дисципліну* (Данюк, 218, 219); *Черговість надання щорічних відпусток визначається графіком.* <...>. *Графіки змінності передбачають регулярні вихідні дні для кожного працівника* (Палеха, 146, 152) тощо.

У пасивних конструкціях іменник-істота та іменник-неістота зі значенням особи, групи осіб, установи, підрозділу установи, форми зібрання певного кола осіб у формі орудного відмінка є виразниками семи діяча, тоді як іменник-неістота – семи діяча-інструмента (Вихованець, Городенська, Русанівський, 1983, с. 117). Синкретична семантика «**суб'єкт-інструмент**» іменника-назви неістоти у формі орудного відмінка зумовлена тим, що пасивні конструкції семантично неелементарні, тому що утворені внаслідок злиття двох вихідних простих речень (Вихованець, 1987, с. 126; Межов, 2000, с. 94). Напр.: *Колективним **договором** встановлюється такий режим роботи...* (Данюк, 2003) = *Колективний **договір** встановлює такий режим роботи...* + *За **допомогою** колективного **договору** встановлюють такий режим роботи...*; *Укладення угоди купівлі-продажу **підтверджується чеком, паспортом і гарантійним талоном*** (Бріцин, 321) = *Укладення угоди купівлі-продажу **підтверджують чек, паспорт і гарантійний талон*** + *Укладення угоди купівлі-продажу **підтверджують за допомогою чека, паспорта і гарантійного талона***; *Ці витрати **визначаються** окремим **розрахунком*** (Глущик, 329) = *Ці витрати **визначає** окремий **розрахунок*** + *Ці витрати **визначають** за допомогою окремого **розрахунку*** тощо.

У пасивних конструкціях із іменниками-назвами машин, механізмів, знарядь, засобів праці, допоміжних матеріалів у формі орудного відмінка, на думку О. Межова, значення інструментальності посилюється. Реальний діяч у формі орудного відмінка лексично не представлений для уникнення двох однакових відмінкових форм, а тому на інструментальне значення іменника нашаровується суб'єктна функція усуненого діяча (Межов, 2000, с. 94). Напр.: *Відвантаження виробу **проводиться** відповідним (залізничним, водним, авіа) **транспортом*** (Бибик, 119; Бріцин, 177; Германенко, 121); *Відмітки в посвідченні про відрядження **завіряються печаткою*** (Пашутинський, 143); *Шкільні кабінети на належному рівні **обладнані технічними засобами** навчання (Шевчук, 169) тощо. Пор.: Відвантаження виробу **проводиться Продавцем** відповідним **транспортом**; Відмітки в посвідченні про відрядження **завіряються Підприємством / відділом кадрів печаткою**; Шкільні кабінети **обладнані керівництвом / адміністрацією технічними засобами** навчання (неправильні) і Відвантаження виробу **проводить Продавець** відповідним **транспортом** / Відвантаження виробу **проводять** відповідним **транспортом**; Відмітки в посвідченні про відрядження **завіряє Підприємство / відділ кадрів***

печаткою / Відмітки в посвідченні про відрядження завіряють печаткою; Шкільні кабінети керівництво обладнало / адміністрація обладнала технічними засобами навчання / Шкільні кабінети обладнали технічними засобами навчання (правильні).

Субстантиви-неістоти у формі орудного відмінка можуть виражати синкретичну семантику «суб'єкт-інструмент-об'єкт». Напр.: *Зміст, обсяг роботи в цілому, за етапами та Виконавцями визначаються погодженою Сторонами програмою* (Бибик, 177; Германенко, 244) = *Зміст, обсяг роботи визначає програма* + *Зміст, обсяг роботи Сторони визначають за допомогою програми* + *Програму погодили Сторони*; *Черговість надання щорічних відпусток визначається графіком, затверджуваним директором* (Пашутинський, 24) = *Черговість надання щорічних відпусток визначає графік* + *Черговість надання щорічних відпусток директор визначає за допомогою графіка* + *Директор затверджує графік*; *За згодою Сторін Договором встановлюється плата за оренду квартири розміром...* (Бріцин, 419; Германенко, 405) = *Договір встановлює плату за оренду квартири* + *Сторони за допомогою Договору встановлюють плату за оренду квартири* + *Сторони погодили Договір* тощо.

Синкретичну семантику «суб'єкт-інструмент» та «суб'єкт-інструмент-об'єкт» виражають у пасивних конструкціях сучасного адміністративно-канцелярського підстилю переважно назви нормативних документів та їх сукупності (*законодавство, Конституція, закон, постанова, наказ, статут, кодекс, розпорядження, ухвала, рішення, положення, інструкція, угода, акт, план, договір, контракт, програма* тощо) або їхніх реквізитів (*підпис, печатка, штамп*), рідко – назви процесів, дій, умов, які спричиняють певні наслідки (*обставина, умови (особливі, контракту), злочин, перевірка, експертиза, метод* тощо).

У сучасних зразках документів більшості аналізованих видань поширені трикомпонентні пасивні конструкції, побудовані за структурною схемою «предикативна форма на *-но, -то* + знахідний відмінок об'єкта дії + орудний відмінок суб'єкта дії». Напр.: *Телефонограму прийнято секретарем* (Практикум, 39); *Сторонами досягнуто угоди про...* (Бибик, 173; Бріцин, 284; Германенко, 240); *Вагомий внесок зроблено установами НАН України* (Собчук, 127); *Усний переклад зроблено мною, нотаріусом / перекладачем* (Бріцин, 111, 112); *Вами було суттєво затримано пуск трансформаторної підстанції* (Бріцин, 510; Германенко, 515) тощо. Питання нормативності таких конструкцій в українській літературній мові в цілому

й адміністративно-канцелярському мовленні зокрема належить до дискусійних: укладачі одних фахових видань уживання орудного суб'єкта дії вважають можливим (Практикум, 2002, с. 245; Сучасне діловодство, 2007, с. 157), інших – помилковим (Комова, 2007, с. 119–120).

Основне призначення речень із предикативними формами на *-но*, *-то*, як і інших типів пасивних конструкцій, – зосередити увагу на завершенні дії та її результаті, а не на виконавцеві (Городенська, 2001, с. 13; Півторак, 1970, с. 53; Плющ, 1986, с. 119–120). Однак речення з предикативними формами на *-но*, *-то* у складі пасивних конструкцій є «завершальною ланкою в процесі повної формально-граматичної нейтралізації суб'єкта дії, тому що в структурі цих незмінних предикативних форм немає будь-яких граматичних афіксів, які б характеризували особу діяча» (Городенська, 2001, с. 13). Пор.: **Комісія розглянула третю редакцію Державного стандарту** (Комова, 2000) → **Комісією розглянута третя редакція...** → **Розглянута третя редакція...** → **Розглянуто третю редакцію...** Уживання орудного суб'єкта дії з предикативними формами на *-но*, *-то*, на нашу думку, не властиве українській мові й позначене впливом російської мови, яка успадкувала пасивні конструкції з орудним дійовою особи від церковнослов'янської мови. Дія в конструкціях із предикативними формами на *-но*, *-то* лише співвідносна з поняттям «хтось зробив», але назвати діяча неможливо або в цьому немає потреби.

Указівку на суб'єкта дії, відсуненого на другий план, містять поширені в канцелярсько-діловому мовленні конструкції з компонентами: *Видано...* / *Дозволено...* / *Засвідчено...* / *Затверджено...* / *Одержано...* / *Перевірено...* / *Передадено...* / *Погоджено...* / *Прийнято...* / *Ухвалено...* / *Узгоджено...* *Посада* особи, яка видала / дозволила / засвідчила / затвердила / одержала / перевірила / передала / погодила / прийняла / ухвалила / узгодила. *Підпис*. *ПІБ* (Бибик; Гордієнко; Комова; Мина; Пашутинський; Скібіцька; Бріцин).

Форма орудного відмінка субстантива в трикомпонентних пасивних конструкціях із безособовими формами на *-но*, *-то* переважно позначає істоту, рідко – неістоту. Напр.: **Перевіркою / Експертизою встановлено, що...** (Потелло, 238; Погиба, 55, 160; Глущик, 143); **Граничні терміни... визначено Типовим положенням про архівний підрозділ** (Діденко, 201); **Забороняється вимагати від працівників документи, подання яких не передбачено законодавством** (Данюк, 210; Палеха, 144); **Постановою Кабінету Міністрів затверджено Положення про...** (Погиба, 88–89) тощо. У пасивних конструкціях із предикативними формами на *-но*, *-то* можливе

вживання субстантива у формі орудного відмінка лише на позначення інструмента дії. Проте, як і в інших типах пасивних конструкцій, іменнико-неістоти на позначення нормативних документів та їх сукупності, дій, які спричиняють певні наслідки, у формі орудного відмінка виражають синкретичну семантику «суб'єкт-інструмент» або «суб'єкт-інструмент-об'єкт». Напр.: *Перевірка / Експертиза встановила, що... + За допомогою перевірки / експертизи встановили, що...; Граничні терміни... визначило Типове положення про... + Граничні терміни... визначили за допомогою Типового положення про...; ...подання документів не передбачило законодавство + подання документів не передбачили за допомогою законодавства; Постанова Кабінету Міністрів затвердила, що... + Кабінет Міністрів за допомогою Постанови затвердив, що... + Постанову ухвалив Кабінет Міністрів.*

Засоби вираження суб'єкта у двоконтактних пасивних конструкціях сучасного адміністративно-канцелярського мовлення

У двоконтактних пасивних конструкціях значення суб'єкта дії виражають синкретичні синтаксиси, виражені формою місцевого відмінка іменника з прийменниками *у (в), до, на*. Синкретизм семантики прийменниково-іменникового словосполучення зумовлений неелементарністю семантики пасивної конструкції, утвореної внаслідок злиття вихідних простих речень.

Синкретична синтаксема «суб'єкт-простір» має такі засоби вираження:

Іменник-неістота зі значенням «установа» + прийменник у (в): *Перепідготовка з видачею диплома встановленого зразка з присвоєнням кваліфікації здійснюється в закладах післядипломної освіти* (Глущик, 303) = *Перепідготовку... здійснюють заклади післядипломної освіти + Перепідготовку... здійснюють в закладах післядипломної освіти; Розрахунки за виконані роботи будуть проведені у Києво-Святошинському відділенні Держбанку* (Погиба, 88) = *Розрахунки... проведе Києво-Святошинське відділення Держбанку + Розрахунки... проведуть у Києво-Святошинському відділенні Держбанку; Документ [наказ, трудовий договір, інструкцію...] зареєстровано в Міністерстві юстиції України* (Глущик, 258; Комова, 198; Пашутинський, 78; Погиба, 15, 24, 25; Практикум, 9; Бріцин, 30) = *Документ зареєструвало Міністерство юстиції України + Документ зареєстрували в Міністерстві юстиції України; У Національному аграрному університеті підготовлено й видано навчальний посібник...*

(Шевчук, 90) = **Університет підготував і видав навчальний посібник + В Університеті підготували й видали навчальний посібник** тощо.

Іменник-неістота зі значенням «установа» + прийменник **до**: *Особи, які закінчили середні загальноосвітні школи та професійно-технічні заклади освіти з відзнакою, **приймаються** без екзаменів **до** державних вищих закладів освіти за результатами співбесіди* (Глущик, 169) = *Осіб, які... з відзнакою, **приймають** без екзаменів державні вищі заклади освіти за результатами співбесіди + Осіб, які... з відзнакою, **приймають** без екзаменів **до** державних вищих закладів освіти за результатами співбесіди*. Цей засіб порівняно з попереднім менш частотний у сучасних фахових виданнях з офіційно-ділового мовлення, оскільки ця прийменниково-іменникова сполука виражає переважно просторову семантику, що зумовлена семантикою опорного дієслова (*передати, передавати, подати, подавати, відправити, відправляти* тощо). Пор.: *Документи **передаються** до державних архівних установ* (Діденко, 205); *Один примірник акта **передається** до управління документального забезпечення* (Гордієнко, 277); *Відомості про... **подаються** до органів державної статистики* (Бріцин, 172; Германенко, 117); *Підсумкові відомості **передано** до діловодної служби* (Комова, 208).

Синтаксему «**суб'єкт-інструмент**» виражає таке прийменниково-іменникове словосполучення: іменник-неістота зі значенням «нормативний документ» + прийменник **у (в)**: *Зазначені норми **закріплені в** Типових правилах внутрішнього розпорядку* (Пашутинський, 9) = *Норми **закріпили** Типові правила...* + *Норми **закріпили за допомогою** Типових правил...*; *Можливість відшкодування моральної шкоди **визначено в** цивільному законодавстві* (Волкотруб, 147) = *Можливість відшкодування... **визначило** законодавство + Можливість відшкодування... **визначили за допомогою** законодавства*.

Іменник-неістота зі значенням «форма зібрання певного кола осіб» + прийменник **на** є виразником синкретичної семантики «**суб'єкт-інструмент-час**»: *Посібник **обговорено і рекомендовано до друку на засіданні** кафедри* (Шевчук, 123) = *Посібник **обговорило і рекомендувало до друку на засідання** кафедри + Посібник **обговорила і рекомендувала до друку на засіданні** кафедра + Посібник **обговорили і рекомендували до друку на засіданні** кафедри (= під час засідання); ***На** загальних зборах нашої фірми **було прийнято рішення**...* (Глущик, 172) = *Загальні збори нашої фірми **вирішили**...* + ***На** загальних зборах наша фірма **вирішила**...* + ***На** загальних**

зборах (= під час загальних зборів) нашої фірми *вирішили...*; *Звіт розглядається на засіданні підрозділу* (Собчук, 107) = *Звіт розглядає засідання підрозділу* + *Звіт розглядає підрозділ на засіданні* + *Звіт розглядають на засіданні підрозділу* (= під час засідання) тощо.

У сучасному адміністративно-канцелярському мовленні трапляються випадки паралельного функціонування пасивних конструкцій із суб'єктною синтаксею, вираженою іменником у формі орудного відмінка та місцевого відмінка з прийменниками *в, на*. Напр.: *Суперечності вирішуватимуться / розв'язуватимуться судовими органами* (Паламар, 99; Потелло, 220; Шевчук, 192) – *Усі суперечки / Претензії розв'язуються / розглядаються в Арбітражному суді* (Бибик, 132; Бріцин, 186; Германенко, 131; Паламар, 97); *Спори / Суперечки розглядаються органами Державного арбітражу* (Бибик, 259; Бріцин, 211; Германенко, 159) – *Суперечки по цьому Договору розглядаються в органах Держарбітражу* (Бибик, 188; Бріцин, 297; Германенко, 254); *Статут зареєстровано Державною адміністрацією* (Глущик, 188) – *Статут зареєстровано в Державній адміністрації* (Бибик, 19); *Статут затверджено установчими зборами (конференцією) акціонерного товариства* (Бріцин, 26; Германенко, 16) – *Статут ухвалено на загальних зборах трудового колективу* (Глущик, 315; Мина, 52; Погиба, 39; Бріцин, 25; Германенко, 15) тощо.

Особливу увагу привертає суб'єктна синтаксема, виражена формою родового відмінка субстантива з прийменником *з боку*, причому залежна від предикативної форми на *-но* або віддієслівного іменника. Напр.: *З мого боку* (= з боку мене) *в роботі бухгалтерії було допущено такі недоліки...* (Хоменко, 67); *У випадку розірвання контракту з поважних причин з боку працівника університет виплачує _____* (ПБ працівника) *одноразове заохочення у розмірі...* (Глущик, 277); *Відмовитися від своїх зобов'язань, якщо вони зумовлюються порушенням Договору з боку Засновника...* (Германенко, 140). Такий засіб вираження суб'єкта, синонімії з формами орудного та називного відмінків субстантива (пор.: *Мною в роботі бухгалтерії допущено такі недоліки і Я в роботі бухгалтерії допустив такі недоліки; У випадку розірвання контракту з поважних причин працівником... і Якщо контракт з поважних причин розриває працівник...; ...якщо вони зумовлюються порушенням Договору Засновником... і ...зобов'язань, зумовлених тим, що Засновник порушив Договір...), не є визначальним для адміністративно-канцелярського мовлення, оскільки його вжито лише в кількох із аналізованих фахових*

видань. Крім того, прийменник з *боку* вважаємо калькою з російського книжного мовлення. Природними для української мови, зокрема й книжної, є активні дієслівні конструкції.

Висновки

Єдиним і продуктивним засобом вираження суб'єктної синтаксеми в трикомпонентних пасивних конструкціях сучасного адміністративно-канцелярського мовлення є субстантив (іменник, займенникове особове слово) у формі орудного відмінка, що виражає асинкретичну («суб'єкт») та синкретичну семантику («суб'єкт-інструмент-час», «суб'єкт-інструмент», «суб'єкт-інструмент-об'єкт»). У двоконпонентних пасивних конструкціях значення суб'єкта дії передають іменники-неістоти у формі місцевого відмінка з прийменниками у (*в*), *до*, *на*, синкретична семантика яких («суб'єкт-простір», «суб'єкт-інструмент», «суб'єкт-інструмент-час»), як і субстантива-неістоти у формі орудного відмінка, зумовлена вторинністю семантики діяча для цих відмінкових форм та неелементарністю пасивної конструкції, утвореної внаслідок злиття двох / трьох вихідних простих речень. Часті випадки паралельного функціонування активних і пасивних конструкцій у сучасних зразках документів трапляються через визначену укладачами фахових видань синонімію цих конструкцій, причому вибір однієї з них залежить переважно від уподобань фахівців, та для уникнення структурної тавтології. Перспективу дослідження вбачаємо у виявленні основних і специфічних засобів вираження суб'єктної синтаксеми в пасивних конструкціях інших функційних стилів та їхніх підстилів для з'ясування продуктивності / непродуктивності засобів у сучасному українському мовленні загалом та книжному мовленні зокрема.

Список джерел

- Биби́к – Биби́к, С. П., Слюта, Г. М. (2005). *Ділові документи та правові папери*. Харків: Фоліо.
- Бри́цин – Бри́цин, В. М. (Ред.) (2010). *Сучасне діловодство: зразки документів, діловий етикет, інформація для ділової людини*. Київ: Довіра.
- Волкотру́б – Волкотру́б, Г. Й., Венцовський, А. М. (2003). *Українська ділова мова*. Київ: МАУП.
- Германенко – Германенко, Г. Г. (Ред.) (2003). *Універсальний довідник з ділових паперів та ділової етики*. Київ: Довіра.
- Глуши́к – Глуши́к, С. В., Дияк, О. В., Шевчук, С. В. (2005). *Сучасні ділові папери*. Київ: Атіка.
- Гордієнко – Гордієнко, К. Д. (2007). *Діловодство в роботі секретаря*. Київ: КНТ.

- Данюк – Данюк, В. М., Кулаковська, Л. П. (2006). *Кадрове діловодство*. Київ: Каравела.
- Діденко – Діденко, А. Н. (2001). *Сучасне діловодство*. Київ: Либідь.
- Комова – Комова, М. В. (2006). *Діловодство*. Львів: Тріада плюс.
- Мина – Мина, Ж. В., Думанський, Н. О. (2015). *Документаційне забезпечення діяльності установи*. Львів: Вид-во Львівської політехніки.
- Паламар – Паламар, Л. М., Кацавець, Г. М. (2000). *Мова ділових паперів*. Київ: Либідь.
- Палеха – Палеха, Ю. (2009). *Кадрове діловодство (зі зразками сучасних ділових паперів)*. Київ: Ліра-К.
- Пашутинський – Пашутинський, Є. К. (2004). *Діловодство кадрової служби (Кадри підприємства)*. Київ: КНТ.
- Погиба – Погиба, Л. Г., Грибніченко, Т. О., Баган, М. П. (2004). *Складання ділових паперів*. Київ: Либідь.
- Потелло – Потелло, Н. Я. (2001). *Українська мова і ділове мовлення*. Київ: МАУП.
- Практикум – *Практикум з українського ділового мовлення*. (2002). Київ: ФАДА, ЛТД.
- Скібіцька – Скібіцька, Л. І. (2009). *Діловодство*. Київ: Кондор.
- Собчук – Собчук, В. С. (2008). *Основи загального діловодства*. Луцьк: Волинська обласна друкарня.
- Хоменко – Хоменко, М. Ф., Грабарь, О. В. (2003). *Посібник з діловодства*. Київ: Генеза.
- Шевчук – Шевчук, С. В. (2011). *Українське ділове мовлення*. Київ: Алерта.

Список використаної літератури

- Бріцин, В. М. (Ред.) (2010). *Сучасне діловодство: зразки документів, діловий етикет, інформація для ділової людини*. Київ: Довіра.
- Вихованець, І. Р. (1987). *Система відмінків української мови*. Київ: Наукова думка.
- Вихованець, І. Р., Городенська, К. Г., Русанівський, В. М. (1983). *Семантико-синтаксична структура речення*. Київ: Наукова думка.
- Городенська, К. (2001). Синтаксична специфіка української наукової мови. *Українська термінологія і сучасність*, 4, 11–15.
- Комова, М. В. (2007). *Складання ділових документів*. Львів.
- Лаврінець, О. Я. (2013). Суб'єктна синтаксема в пасивних конструкціях сучасної наукової мови. *Мовні і концептуальні картини світу*, 46, ч. 2, 301–315.
- Межов, О. Г. (2000). Орудний відмінок як морфологічний варіант суб'єктної синтаксеми. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: Філологія*, 2, 93–97.
- Непийвода, Н. Ф. (1997). *Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект)*. Київ: Міжнародна фінансова агенція.
- Півторак, Г. П. (1970). Оповідання написано – оповідання написане. *Питання мовної культури*, 4, 52–55.
- Плющ, М. Я. (1986). *Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення*. Київ: Вища школа.
- Практикум з українського ділового мовлення*. (2002). Київ: ФАДА, ЛТД.
- Русанівський, В. М. (1968). *Порівняльно-типологічна характеристика діслівного стану в сучасних слов'янських літературних мовах*. Доповіді радянської делегації на VI Міжнародному з'їзді славистів (Прага, серпень 1968 р.). Київ: Наукова думка.
- Русанівський, В. М. (1971). *Структура українського діслового*. Київ: Наукова думка.
- Сімович, В. (1921). *Граматика української мови*. Київ, Ляйпціг: Українська накладня.

Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. (1978). Т. 2. Київ: Наукова думка.

Щербатюк, Г. Х. (1983). Просте речення. В *Історія української мови. Синтаксис* (с. 11–131).

Київ: Наукова думка.

Abstract

Olena Lavrinets

SUBJECT IN PASSIVE CONSTRUCTIONS OF MODERN FORMAL LANGUAGE

Background. The researchers of history and modern period of development of Ukrainian connect the issue of functioning of subject syntaxeme in passive constructions with plane of their expression and with the factors of their explained/unexplained usage in the passive constructions of the modern Ukrainian on the whole and formal language in particular. Bureaucratic texts are still not inspected in this aspect, and this fact predetermines actuality of this research.

Purpose. To find out the specific of morphological expression of subject syntaxeme in the passive constructions of the modern formal language.

Methods. In order to achieve the set aim, a descriptive-analytical method and method of syntactic transformations were applied. Actual material for the research was collected using the method of selection from study guides and reference books on the modern Ukrainian formal language, dated the first decades of the 21st century.

Results. In passive constructions that have old history of the use in written monuments of Ukrainian from 12th–13th century, attention is concentrated on an action and object of action, but not on a subject, which has a peripheral syntactic position in the structure of a sentence. The means of expression of subject syntaxeme and their productivity in the passive constructions of formal language depend on the structural type of construction: in three-component constructions, the subject is expressed by substantive in instrumental case, in double-component – by a noun in prepositional case with prepositions *у* (*е*), *до*, *на*. The basic and productive means of expression of subject syntaxeme in the passive constructions of formal language is a form of instrumental case of the substantive.

Discussion. Syncretism of substantive semantics in the forms of instrumental and local cases in the passive constructions of formal language is predefined by secondariness of actor seme for these case forms and by

unelementariness of passive construction form as a result of combination of two / three output simple sentences. Only semantics of the noun-creature and the noun-thing with the meaning of status of a person, group of persons or establishment in instrumental case is asyncretic. It is formed by the transformation interconnection of passive and active constructions. The research prospect is in the discovering of the fixed and specific means of expression of subject syntaxeme in passive constructions of other functional styles and their substyles in Ukrainian for finding out the productivity / unproductiveness of these means in modern Ukrainian on the whole and formal language in particular.

Keywords: passive construction, active construction, subjective syntaxeme, asyncretic semantics, syncretic semantics, ablative case, substantive, prepositional-noun phrase.

Матеріал надійшов 22.03.2018